

РІВНІ РЕАКЦІЇ НА ПРОБЛЕМУ РОЗВИТКУ АНТИКОЛОНІАЛЬНИХ ІДЕЙ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТЬ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню реакцій імперської влади та московських проімперських рецензентів на проблему розвитку антиколоніальних ідей у національній літературі XVIII – першої половини XIX століть, фундаментом яких став антимосковський виступ гетьмана Івана Мазепи та перемога Петра I в Полтавській битві 1709 року. З'ясовано, що, попри різні заборони та упередження імперської влади, протимосковські ідеї продовжили функціонування в національній літературі в усій її жанровій різноманітності на сторінках альманахів і літературних часописів у першій половині XIX століття. Патріотично свідомі нащадки козаків, спромігшись до громадсько-політичної, літературної та краєзнавчої діяльності, а також видавництва перших регулярних періодичних видань, уможливили поширення антиколоніальних ідей серед наших тогочасних співвітчизників. Якісне ознайомлення вищих щаблів українського суспільства з набутками національної літератури примусило слов'янофіла К. Аксакова делікатно «визнати» їх велич, оминувши наголос на антиімперських ідеях. Чільна увага приділена висвітленню особливостей цензурування М. Погодіним, В. Белінським і М. Катковим літературних творів козацьких нащадків, що представлено в московських і санктпетербурзьких регулярних виданнях, листуванні російських публіцистів і літературних критиків, а також українських інтелігентів. Із листів та відгуків наших інтелігентів з'ясовано, що надбання національної літератури XVIII – першої половини XIX ст., котре стало вагомим виявом протиурпаторських ідей, примушувало імперську владу до активних колоніальних дій проти наших митців слова: негативні відгуки рецензентів, заборона друку творів і літературної діяльності, арешти та ув'язнення. Доведено, що в умовах дії офіційної заборони на друк антимосковських творів українською мовою та подальших дуже обмежених можливостей для легальної діяльності нашої інтелігенції в межах Російської імперії ці твори, вочевидь, виконували не лише історико-інформативну, а й антиколоніальну та націєтворчу функції.

Ключові слова: колонізація, рецензії, критика, маніфест, місячник, журнал.

На початку XVIII ст., відразу після відкритого виступу І. Мазепи та появи маніфесту гетьмана в Україні (1709) проти колоніальної політики царського уряду розпочинається активний наступ московитів на політичну та культурну сфери життя нашого народу. Варто погодитися з думкою російського історика А. Бичкова, який зауважив, що «какъ Москва стала во главѣ русской государственной жизни [у часи Петра I. – Ю. В.] ...», тоді її колоніальні інтереси поглинули інтереси прилеглих до неї держав, «... терявшихъ одно за другимъ свою самостоятельность ...» [8, с. 1424]. М. Марков у дослідженні «Г. Ф. Квитка-Основьяненко. Историко-литературный очеркъ»

констатував, що найбільше з цього приводу потерпала «... отъ столицы малорусская печать ...» [21, с. 203]. Функціонування української мови в усіх сферах життя на теренах козацької України супроводжувалося численними заборонами і переслідуваннями з боку влади та церкви Російської імперії, регламентуючись таємними нормативними актами.

Дослідженням довготривалих заборон московською владою української літератури займалися О. Кониський, І. Нечуй-Левицький, М. Марков, В. Науменко, Б. Грінченко, І. Свенціцький, Д. Дорошенко, З. Когут, О. Мішуков, О. Федотова та ін. Проте нині немає жодного дослідження, присвяченого систематизованому окресленню московських заборон антиколоніально спрямованої української літератури у XVIII – першій половині XIX ст.

Метою статті є висвітлення імперських рівнів реакції на проблему «піднесення» спротиву політиці колонізації в національній літературі XVIII – першої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Сильна культурна традиція слабкої української держави (Гетьманщини) становила загрозу для сусідів-колонізаторів, тому у 1709 р. Петро I видав наказ про заборону друку книг українською мовою, вбачаючи в них основне джерело антиімперських думок. Б. Грінченко у листі до М. Драгоманова писав: «Тим наказом убивано ту українську літературу, переважно полемічно-богословську, яка до того часу (хоч і не чистою українською мовою) вільно розвивалась на Україні під усіма «лядськими утисками» [4, с. 249]. Цю суто генетичну московську упереженість було продовжено наступниками першого імператора, за часів правління яких народжувалися імперські діячі (рецензенти), які стали гонителями всього українського. Зокрема, російський літературний критик XIX ст. М. Катков відбив усю сутність імперської політики словами: «то, что разошлось въ языкѣ и литературѣ, то разошлось въ духѣ, и того не свяжешь потомъ никакою матеріальною силою» [11, с. 87]. Подібні думки відстоювали М. Погодін, І. Кулжинський, В. Белінський, К. Аксаков, Б. Чичерин та інші.

Літописці-канцеляристи Самовидець, Григорій Граб'янка та Самійло Величко одними з перших відчули на собі «всю тяжесть суверенитета Москвы» [7] у відтворенні історії «виходу на історичну арену козацтва, його зародження, розвитку і занепад» [5, с. 9]. Лютий українофоб В. Белінський, аналізуючи козацькі літописи, окреслив всю суть їхньої загрози імперському урядові словами: «Литература точно так же объясняет собою политическую историю народа, как и история – литературу» [3, с. 626]. Козацькі ж літописи, згідно з його висновками, утверджували давній демократичний устрій в Україні: «Язык был общий, потому что идеи последнего казака были в уровень с идеями пышного гетьмана» [3, с. 177].

Цими словами, рецензент, по суті, несвідомо підкреслив важливість козацької спадщини для нашого народу, величну історичну вагу національної пам'яті та її рушійну роль у формуванні національно-визвольних переконань. Варто погодитись із думкою О. Федотової, що «саме станом жорсткого цензурного контролю за книгодрукуванням і заборону українського друкованого слова безпосередньо пояснюється той факт, що тогочасна українська література в переважній більшості існувала як рукописна» [32, с. 93–94]. Тому стає зрозуміло, чому літописи були приречені на рукописне поширення, затирання їх у науці.

Зважаючи на активне поширення літописної спадщини серед козацьких нащадків, російський державний діяч О.П. Бестужев-Рюмін змушений був визнати «Літопис Самовидця» надзвичайно важливим історичним джерелом. Літописи Граб'янки, Величка та новоз'явлені «Історія Русовь», котрі відтворили протимосковський контекст, він зарекомендував як «совершенно баснословны» [8, с. 1615]. Позитивні відгуки на козацькі літописи з'явилися лише з часом появи останніх на сторінках періодичних видань у XIX ст. Український етнограф та історик О.І. Левицький у праці «Опыт исследования о летописи Самовидца» (1878) зауважив, що «Літопис Самовидця» є «драгоценнейший источник для истории Малороссии» [37, с. 3]. Однак згодом Є. Замисловський літописи Самовидця та Граб'янки звинуватив у «безъискусственной формѣ» [8, с. 1594], а Г. Карпов інкримінував авторів «Історії Русовь» незнання історії України та схильності «постоянно рассказывать нелѣпости, но съ извѣстнымъ неприличнымъ отгѣнкомъ...» [10, с. 115]. Рецензенти розуміли, що так звані літописні «нелѣпости» й становили загрозу для створеної московитами «імперії». Варто також звернути увагу на те, що саме ці літописи сформували серед нашої інтелігенції патріотичний історичний погляд на минуле, вплинули на розбудову антиколоніальних ідей у національній літературі подальших часів.

Попри те, що українські літературні твори у XVIII ст. були типовими для стилю бароко (широкий вибір тем і стилістична вишуканість), у 1720 р. їх змісту торкнувся «найлютіший указ проти української культури й української літературної мови, який тільки коли видавала Москва» [28, с. 121] – указ Петра I про заборону книгодрукування українською літературною мовою. Російський філософ Б. Чичерін у 50-х рр. XIX ст. схвально оцінив це рішення першого імператора, зазначивши, що держава «собирается въ единое тѣло, получаетъ единое отечество, становится народомъ» [35, с. 369] завдяки «единствѣ языка» [35, с. 369]. «Тотальна русифікація на державному рівні» [24; 8] зачепила ораторсько-учительську, оригінальну, житейську, паломницьку та історико-мемуарну прозу, книжну поезію, шкільну драматургію та сатиричне віршування. П. Житецький наголошував, що вже в 1721 р. «первоначальная типографія въ Москвѣ, а также типографія петербургская, кievская и черниговская были подчинены св[ятому] Синоду» [6, с. 6], що дозволяло керувати розвитком національної свідомості українців.

У 1790-х рр. події Французької революції зумовили посилення цензурного контролю в Російській імперії, що знайшов своє критичне засудження в поемі «Ябеда» В. Капніста та його історико-політичних проектах проти посилення колоніальної політики імперського уряду в Україні. І. Нечуй-Левицький у праці «Сьогочасне літературне прямування» підкреслював, що «між заборону царською на цілі десятки літ траплялося всього по три-чотири роки, коли можна було друкувати не

всякі, а деякі українські книжки» [27, с. 381]. Такі дії влади, на думку дослідника, маніфестували її колоніальне спрямування щодо України: вона «... хоче силою насадити свою літературу на Україні <...>, побивши на смерть українську» [27, с. 381]. Певні цензурні компроміси стали можливими лише у першій половині XIX ст., коли, як підкреслює О. Федотова, «література малоросійською мовою» здобула право видаватися у Москві та Петербурзі» [32, с. 94]. Однак цензура прискіпливо пильнувала навіть за тим, щоб навіть слово «збірник» друкувалося по-московськи «збирныкъ». О. Білецький зауважив, що «можна було легко попасти під суд за визначення звуку «и» злочинною літерою «и», а не «ы» [2, с. 11]. Тому українська інтелігенція (Г. Квітка-Основ'яненко, М. Гоголь, Є. Гребінка, Т. Шевченко та ін.) вдається до написання творів з антиколоніальним відголосом російською мовою, що дало змогу свідомо поширювати національні погляди та переконання про колонізаторів. Варто також зауважити, що стрімке формування українських видань («Украинский вестник», «Украинский альманах», «Утренняя звезда», «Украинский сборник», «Ластівка» та ін.), за словами В. Белінського, стало справжньою «грозою» [3, с. 287] для колоніальної політики імперського уряду в Україні, на яку сподівалися, що «пронесетя мимо» [3, с. 287].

Д. Дорошенко наголошував, що рецензії та відгуки на українські книги XVIII–XIX ст. зустрічаються лише в «Кіевской Старине» і деяких інших українських виданнях. Рецензенти, за зауваженням П. Федченка, спочатку обмежуючись філологічним аналізом і оцінкою жанрово-стильових елементів, поступово дедалі більшу увагу звертали на проблеми змісту й образну сферу, застосовуючи при цьому політичні критерії [9, с. 7]. На сторінках імперських часописів, які користуються широким попитом, рецензії «весьма рѣдко появляются» [5, с. 5]. Це зауваження підтверджує конфіденційність поширення національної літератури у XVIII – першій половині XIX ст. і завуальовано підкреслює московський всебічний наступ на культурну та політичну сфери життя нашого народу.

П. Куліш у праці «Простонародность в украинской словесности» наголошував, що українських письменників XVIII ст. російські критики XIX ст. звинувачували в «простонародном тоне и складе их произведений» [18, с. 269]. Зокрема, твори Г. Сковороди, попри їх філософський зміст, рецензент, що підписався криптонімом Вс. К-овський (запроданець Всеволод Крестовський), піддав жорсткій критиці в рецензії «Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды». Він інкримінував творам нашого філософа «схоластическую ерунду, семинарскую мертвечину» [16, с. 234]. Будучи сформованим на основі «великоросійських» шовіністичних ідей, саркастично наголошував: «стихи Сковороды чрезвычайно плохи и уродливы ...» [16, с. 234]. Як бачимо, сутність поезії українських митців слова московськими рецензентами не досліджувалась. Вони одноставно висловлювали думку про неподобство її формування. У праці «Ukraina Irredenta» І. Франко влучно підкреслив, що «коли в XVIII віці на Україні помалу йшло і збільшувалося закріпощування і отемнювання широких мас народних, то українська інтелігенція, русифікуючись, все-таки набирала рівночасно й європейської освіти і європейських поступових ідей» [33, с. 63], що відобразилося на появі нових жанрів національної літератури.

Творчість І. Котляревського, попри її харизматичний вияв народності та національний маніфест, зазнала дещо критичного

відсторонення. Перші загальноприйнятні відгуки про «Енеїду» з'явилися в друці у 1799 р., а також після трьох видань твору в 1808–1809 р. М. Сумцов підкреслював, що «... научная литература о Котляревскомъ довольно бідна, если не считать единственной крупной и цѣнной монографіи о Москальѣ Чаривникѣ проф. Н. П. Дашкевича» [31, с. 7]. Українська «Енеїда», відповідно до зауваження В. Науменка, викликала рецензію в «Геттингенскихъ Вѣдомостяхъ», де рецензент лише дивувався тому, що в кінці твору «приложенъ былъ довольно пространный реестръ словъ малороссійскихъ, которыя очень несходны съ великорусскими ...» [26, с. 249]. Критична оцінка рецензента мимовільно репрезентувала відмінність українців від росіян, як окремого народу з власною культурою та мовними традиціями, що згодом стало однією з основних ідей твору «Москаль-чаривник». Тому від 1817 і до 1838 рр. друковані відгуки про «Енеїду» зникають із сторінок регулярних видань. Згадка про І. Котляревського з'явилася лише у 1838 р. в матеріалі про «Наталку-Полтавку» українця І. Срезневського, який із прихильністю прокоментував появу першої соціально-побутової драми в національній літературі. Його відгук став поштовхом до пробудження національної свідомості в підросійських козацьких нащадків. Російська влада прагнула не помічати вияву національного духу українців, котрий, на думку ідеолога анархізму М. Бакуніна, міг стати основою революції в імперії. Зміцнення самодержавства та утвердження російського шовінізму (автор теорії М. Погодін) Миколою І дозволило у 1841 р. російському етнографові та історикові В. Пассеку на сторінках журналу «Москвитянинъ» прокоментувати бурлескне спрямування «Енеїди» І. Котляревського задля висміювання її несерйозності: «Энеида была принята въ Малороссіи съ восторгомъ, всѣ сословія читали ее, отъ грамотнаго крестьянина до богатаго пана» [25, с. 91]. Позиція рецензента відбила шовіністичне спрямування політики імперського уряду.

Творчість М. Гоголя була оцінена різнобічно А. Краєвським, В. Белінським і К. Аксаковим. Ув «Отечественныхъ Запискахъ», що видавалися А. Краєвським, було наголошено: «Если гдѣ Гоголь является вполнѣ малороссіяниномъ, то въ тѣхъ произведеніяхъ, которыя относятся къ быту великорусскаго общества» [29, с. 49]. Відгук критика засвідчив згоди російської критичної думки, котра почала відчувати «відплату» в російськомовних творах українців за руйнування нації та національної культурної спадщини. В. Белінський у рецензії на «Мертвья души», споглядаючи на порушені автором проблеми імперії та російськомовність поеми, уперто назвав митця російським національним письменником [30, с. 80]. У своїй рецензії він із саркастичним задоволенням зауважив, що «Гоголь, страстно любя Малороссию, всѣ-таки стал писать по-русски, а не по-малороссійски!» [3, с. 178]. Лише слов'янофіл К. Аксаков, проаналізувавши творчість митця, наголосив на важливості його малоросійського походження для літературної спадщини: «не будь Гоголь, *малороссіянин* [виділено мною. – Ю. В.], он не произвел бы ничего подобного» [1, с. 17–18]. Отже, варто стверджувати, що вже в першій половині XIX ст. імперським рецензентам було вкрай складно заперечити українське походження М. Гоголя та його прихильність до всього національного.

Г. Квітка-Основ'яненко як редактор першого в Україні літературно-мистецького і громадсько-політичного місячника «Українській вѣстникъ» (1816–1819) намагаючись спростувати

критичні судження росіян про українську літературу, у своїй праці «Супліка до пана издателя» голосно промовив: «Бо є такі люди на світі, що з нас кепкують, і говорять, та й пишуть, буцімто з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне...» [14, с. 74]. Подібне тлумачення імперського рецензійного процесу зустрічаємо й у фейлетонах «Письма к издателямъ», що були покликані акцентувати на моральних хибках нашого тогочасного лівоберезного дворянства. Проблематика сповнених гетеронімами «листів» Новікова дуже близька до «листів» Г. Квітки, спрямованих проти імперського втручання в наше культурне та політичне життя. Формуючи «сміхотворну казку про солдатський портрет» [12, с. 289], митець слова поставив собі за мету «остановить рецензентов толковать о неразумном для них...» [14, 78]. Зрештою, це зауваження торкалося критичних відгуків В. Белінського в бік нашої літератури. Московський ксенофоб із відразою риторично заперечував можливість її існування: «Может ли существовать малороссійская литература и должны ли наши литераторы из малороссіян писать по-малороссійски?» [3, с. 176]. Впровадження московського колоніалізму в нашу літературу прослідковується у його відозві про альманах «Сніп», основним спрямуванням якої стало наполягання на потребі залучення нашої інтелігенції до «російськомовного світу»: «Мы, верно, уже не будем для ваших сочинений учиться языку, на котором говорят только в провинции, и изучать литературу, которой нет на свете» [3, с. 288]. М. Максимович своєю чергою в праці «О стихотворениях червонорусскихъ» закликав нашу інтелігенцію заходу та сходу єднатися в письменстві задля творення незалежної спільної для всіх українців літературної спадщини [9].

Попри дотримання мовних шаблонів Г. Квітка-Основ'яненко, як і багато хто з наших тогочасних митців, зазнав невдоволених ворожих московських відгуків і заборон друку. Є. Ольдекоп у своєму рапорті від 27 серпня 1829 р. вказав, що комедія Квітки «Дворянские выборы» «оскорбляет не только все сословия дворян, но даже посягает на благотворное учреждение мудрой государыни! [мовиться про запровадження Катериною II дворянських виборів. – Ю. В.]» [12, с. 97]. Тому цензурною рукою, за наказом імператора Миколи I, твір отримав резолюцію: «Пиесу сию к представлению не одобряют» [12, с. 97]. Цензор Петербурзького центрального комітету С. Лебедев, аналізуючи п'єсу «Шельменко – волостной писарь», викреслив монологи та частину ремарок. Сюжетно-образна схожість п'єси «Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе» із «Ревизором» М. Гоголя надала привід рецензентам знецінити її. Г. Квітка-Основ'яненко, відгукуючись на висновки цензорів, у листі до П. О. Плетньова від 3 серпня 1840 р. писав: «Прискорбно мне было читать в журналах, что будто у меня есть чрез комедию какое-то соперничество с Гоголем» [12, с. 189]. М. Марков у дослідженні «Г. К. Квітка-Основ'яненко. Историко-литературный очеркъ» (1883) зауважив, що з усіх авторських повістей найбільше зазнав критичного розбору роман «Пан Халаявський»: «два журнала стали систематически его [Г. Квітку-Основ'яненка – Ю. В.] преслѣдовать» [21, с. 207]. В. Белінський у листі до редактора «Отечественныхъ Записокъ» вкрай різко і категорично характеризує роман «Пан Халаявський», окреслюючи його як «штучну работу, сборъ анекдотовъ» [3, с. 208]. Критик зауважив, що «Панъ Халаявскій для перваго чтенія потѣшенъ и забавенъ, но при второмъ чтеніи съ него нем-

ного тошнить» [3, с. 208]. У журналі «Бібліотека для читання» за січень 1841 р. зачинателя нової української прози названо жахливим провінціалом, який «вжившись із юмора і шуток, за недостаток слухателів, ищущий их посредством печати» [3, с. 207]. Як бачимо, відвертість антиколоніальних висловлювань Г. Квітки-Основ'яненка наклала одноставний негативний відбиток на оцінку його літературної творчості рецензентами-шовіністами, котрі штовхали наше письменство на шлях низькопробності та поступливості перед колонізаторами.

Із появою на літературній арені радикально налаштованого Т. Шевченка його поезія стала об'єктом полеміки на сторінках періодичних видань та в приватному листуванні. В. Белінський, який уособив у собі всю сутність шовіністичної ідеології імперського уряду, дуже хвилювався, що поезія Шевченка «єсть идеализирование действительной жизни» [3, с. 177]. Відбиваючи всю суть генетичної імперської свідомості, він ставив перед інтелігенцією риторичне запитання: «Чью же жизнь будут идеализировать наши малороссийские поэты?» [3, с. 177]. Саме це питання спровокувало появу нових україномовних творів-відгуків, що стали реакцією на шовіністичну імперську політику та показали українців як окремих народ в імперії, що має право на самостійність. Радикальні антиімперські ідеї найвідвертіше та найгучніше звучали в літературній спадщині Т. Шевченка, який, водночас, виступив й організатором першого українського політичного угруповання – Кирило-Методіївського братства. Спадщина митця відразу викликала бурхливу реакцію на сторінках імперських часописів. Зокрема, в журналі «Москвитянинь» за 1844 р. рецензент, дотримуючись шовіністичної теорії М. Погодіна при аналізі «Гамалії» Т. Шевченка, пише: «... [Гамалія]. – Ю. В.] по языку, на котором писанъ, не принадлежит къ собственно Русской литературѣ» [25, с. 72], котра, на їхню думку, була спадкоємницею давнього Києва. Однак, варто звернути увагу на те, що саме це зауваження підкреслило різницю між двома народами імперії. Обережніші протиукраїнські висловлювання прочитуємо в тому ж журналі «Москвитянинь» за 1843 р.: «По изданію Гайдамаковъ видно, что оно рѣшительно не было въ корректурѣ: не только на каждой страницѣ, но почти въ каждомъ стихѣ – ошибка на ошибкѣ, слова исковерканы, строчные знаки или худо, или вовсе не поставлены» [24, с. 16]. Долучився до подібних зауважень і виходець з України І. Кулжинський. Член Товариства любителів російської словесності в праці «О зарождающейся, так называемой, малороссийской литературе» з відразою до поем Т. Шевченка писав: «а теперь, без всякого спора и без всякого стыда, что ни напиши рубленною прозой, всё это – *поэма!*» [17, с. 28]. Неприхильні нотатки про Шевченкові твори знаходимо також у журналі «Сынъ Отечества» (№ 3), рецензіях Вісаріона Белінського. «Гайдамаки» не подобались літературному критикові, за його словами, своєю «вульгарністю і штучністю вимислу» [30, с. 50]. В. Белінський також вказав на «наклепи на царцю», що драгували тогочасний уряд. Умовно прихильною виступила рецензія в «Литературной Газетѣ» (№ 11) на «Гамалію» і «Тризну». В «Отечественныхъ Запискахъ» (1840) «Кобзарь» Т. Шевченка названо книжкою «вповні гідною одобрення критики» [30, с. 49]. Рецензент М. Тихорський, усвідомивши значення творчості митця для розвитку літератури, в «Маяку» за 1842 р. прихильно поставився до його творів, вказавши: «Гайдамаки» вилилися прямо з душі поета піснено... Шевченко є предтечею Рафаеля поезії...» [30, с. 50]. У листі

О. Бодяньського до Т. Шевченка (9.07.1844) з іронією відчувається подвійність московської душі, яка усвідомлюючи безупинність українського націєтворчого процесу, намагалася все ж не відходити й від імперських настанов: «... [«Тризна». – Ю. В.] Москалямъ тугейшимъ дуже понутру; але нелегкий ихъ знае, що ни одиныхъ зъ ихъ и доси ничего не скаже обь ий. Може николи за косовыцею, та за жныцею; подождемо жь до осени, що вона намъ скаже» [19, с. 227]. Бодяньський, перебуваючи у вищих шаблях тогочасної наукової інтелігенції, бачив боязнь Миколи І перед активними діями громадян, пробуджених Кобзарем. Ця боязнь вимушено та опосередковано підтвердила всенародне прийняття творів митця. У «Кобзарі», виданому у Празі у 1876 р., знаходимо відозву-пояснення причин негативної оцінки рецензентами творчості Т. Шевченка: «Шевченко – один із тих писателів, муза котрого, одкликуючись на либеральні, а іноді й радикальні ідеї нашого віку, дуже не подобалась російській цензурі ...» [36, с. 3]. Іноземне видання відкриває очі на проблему цензурних заборон творів митця в імперський період.

В. Белінський відкрито продемонстрував свою неприязнь до української літератури, принижуючи спадщину її митців відгуком, в якому вказав на літературний вектор творів – лише селянство, відштовхуючи від неї інтелігенцію: «хороша литература, которая только и дышетъ, что простоватостью крестьянскаго языка и дубоватостью крестьянскаго ума» [3, 198]. На його думку, література як мистецтво призначена лише для міщан та дворян: «Обыкновенно пишутъ для публики, публика же собственно состоитъ изъ высшихъ образованнѣйшихъ слоевъ общества» [3, с. 198]. Написання творів українською мовою про селян та їхній побут, критик охарактеризував, як «по-пусту тратитъ время» [3, с. 198].

Зовсім не так, як Белінський, ставився до української літератури М. Добролюбов. М. Марков, порівнюючи критичні праці Белінського та Добролюбова, пише: «если первый желаетъ въ Россіи видѣть только великорусскую литературу, то второй признаетъ полное право гражданства и за малорусскимъ языкомъ» [21, с. 207]. Свідчення М. Маркова відбило незначне роздвоєння російської критичної думки другої половини ХІХ ст. Принагідним є зауваження О. Кониського про «три ряди російських критиків» із різними поглядами на нашу національну літературу, котра окреслена в рецензії на «Очерки истории украинской литературы ХІХ столетия Н.И. Петрова» (1884). Дослідник зазначив, що з великої плеяди російських істориків і критиків українського письменства ми маємо виділити три ряди: «перший, найбільший, котрий загалом, засуджує на смерть українське письменство; другий, як Добролюбов, а особливо Пипін, оглядаючи наше письменство безсторонньо, вбачає в ньому як і в письменстві всякого народу не тільки право жити, розвиватися і научатися, але й народну потребу і користь» [15, с. 358]. До третьої групи він зарахував Н. Петрова, якого назвав справжнім «самобытнымъ» суддею українського письменства, котрий «судить так, як ніхто ще не судив, як можуть судити тільки ті російські письменники, котрих вигодувало молоко «Нового Времени»: вони судять «на всі боки», «і нашим, і вашим», так бачте, щоб «з воза впасти і не забитися». На одній стороні книжки вони осуджують українське письменство на смерть, на другій пророкують йому добре жите ...» [15, с. 359]. Свідчення О. Кониського зробило загальний огляд імперської критичної думки про українське письменство ХVІІІ–ХІХ ст., підтверджу-

ючи колоніальний вплив імперського уряду на культурну сферу життя нашого народу та імперсько-шовіністичну свідомість російських літературних критиків.

І. Нечуй-Левицький у праці «Сьогочасне літературне прямування» доречно підкреслив, що «гніт над українською літературою та язиком в Росії – це велика московська помилка» [27, с. 421], яка пробудила наших громадян до відчайдушного захисту своїх національних прав і свобод, надала поштовх через твори літературного мистецтва реалізувати власні сподівання і побудувати сходи до національного. М. Максимович тогочасну писемність пов'язав із національною історією та традиціями, зазначивши, що вона є «продолжение прежней малорусской словесности, которая процвітала во всю бытность Украины козацкой и, в свою очередь, была продолжением словесности, существовавшей во времена Украины княжеской» [20, с. 122].

Отже, споглядаючи на колоніальні дії імперського уряду, рецензії та відгуки російських державних і культурних діячів, можна дійти висновку, що українська література перебувала під пильною увагою органів державного контролю. Утім, політичний нагляд за духовним життям нашого народу не зміг зупинити розвиток антиколоніальних ідей на полі національної літератури. Попри негативні твердження та суб'єктивні судження, імперські заборони та відозви рецензентів все ж стали своєрідним фундаментом для розвитку української національної літературної та літературознавчої думки. Заборони ще раз підтвердили правильність вибраного нашим народом та творчою інтелігенцією шляху до власного державотворення. Як бачимо, колоніальний гніт імперії не зупинив антиколоніальних виступів українців, а, навпаки, породив бурхливу хвилю нових, що призвели в майбутньому до формування нашої державності.

Література:

- Аксаков К. Несколько слов о поэме Гоголя «Мертвые души». Москва, 1842. 19 с.
- Білецький О.І. Двадцять років нової української лірики (1903–1923). Харків : Держвидав України, 1924. 38 с.
- Белинский В.Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / редкол.: Н.Ф. Бельчиков (гл. ред.) и др. Т. 5. Статьи и рецензии. 1841–1844 / [ред. Н.Ф. Бельчиков]; АН СССР; ИРЛИ. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 863 с.
- Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. *Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст.* : у 10 т. Т. 6: Змагання за українську ідею / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпущко. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 242–261.
- Дорошенко Д. Народная украинская литература: сборник отзывов на народные украинские издания. Санкт-Петербург : Тип. училища глухонем., 1904. 71 с.
- Житецкий П. Энеида И.П. Котляревского и древнейший список ее. *Киевская старина*. 1899. № 10. С. 277–300.
- Зеров М. Вибране / Упорядник М. Сулима. Київ, 2011 (Усі цитати з дипломної роботи М. Зерова подаються за цим виданням без зазначення сторінки).
- Иконников В.С. Опыт русской историографии в 2 т. Киев, 1908. Т. 2. Книга вторая. 2010 с.
- Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша : Навч. посібник / Упоряд. П.М. Федченко, М.М. Павлюк. Т.В. Бовсунівська; за ред. П.М. Федченка. Київ : Либідь, 1996. 416 с.
- Карповь. Критический обзор разработки главн. русских источников, до истории Малороссии относящихся. Москва, 1870. 179 с.
- Катков М. Статьи и рецензии. *Собрание передовых статей Московских ведомостей в 25 т.* Москва : Издание С.П. Катковой, 1897. Т. 5. 602 с.
- Квітка-Оснoв'яненко Г.Ф. Твори у 8 т. / підготовка текстів та примітки О.І. Гончара. Київ : Дніпро, 1970. Т. 8. 380 с.
- Квітка-Оснoв'яненко Г.Ф. Зібрання творів у 7 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 1: Драматичні твори. 496 с.
- Квітка-Оснoв'яненко Г. Письмо к издателям «Русского Вестника». *Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах.* Навч. посібник / за ред. П.М. Федченка. Київ : Либідь, 1996. Книга 1. С. 76–82.
- Кониський О. Очерки истории украинской литературы XIX столетия. Н.И. Петрова. *Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах.* Навч. посіб. / за ред. П.М. Федченка. Київ : Либідь, 1996. Книга 1. С. 358–363.
- Костомаров М. Слово о Сковороде. *Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах.* Навч. посіб. / за ред. П.М. Федченка. Київ: Либідь, 1996. Книга 1. С. 234–237.
- Кулжинский И. О зарождающейся, так называемой, малороссийской литературе. Киев, 1863. 32 с.
- Куліш П. Простонародность в украинской словесности. *Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах.* Навч. посіб. / за ред. П.М. Федченка. Київ : Либідь, 1996. Книга 1. С. 269–278.
- Лист Шевченку од О.М. Бодянского (9 июля 1844). *Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів* / ред. і вступ. сл. акад. С. Єфремова. [Київ]: Держ. вид-во України, 1929. XXXV. Т. 3. Листування. 1001 с.
- Максимович М. Полемическое обозрение малороссийской словесности. *Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах.* Навч. посіб. / за ред. П.М. Федченка. Київ : Либідь, 1996. Книга 1. С. 121–124.
- Марковь Н. Г.Ө. Квитка-Оснoв'яненко. Историко-литературный очерк. *Киевская старина*. № 6. Киев, 1883. С. 193–211.
- Маркович Я. Дневник генерального підскарбія Якова Марковича (1717-1767 гг.): [в 3 ч.] / под ред. Ал. Лазаревского. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893-1897. Ч. 1: (1717-1725 гг.). 1893. 329 с.; Ч. 2: (1726-1729 гг.). 1895. 421 с.; Ч. 3: (1730-1734 гг.). 1897. 421 с.
- Мишанич Я.О. «Історія русів»: історіографія, проблематика, poetика. Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги», 1999. 240 с.
- Мішук О. «Історія Русів» у контексті доби – першої половини ХІХ ст. Монографія. Київ : 1997. 115 с.
- Москвитянин: учёно-литературный журнал / Издат. М.П. Погодин. Москва : В тип. Л. Степановой, 1841, Ч. 2-3; 1843, № 11; 1844, № 6.
- Науменко В. Григорій Федорович Квітка, как малорусский писатель, передь судомь критики. *Киевская старина*. 1893. № 8. С. 245–268.
- Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування. *Україна: антологія пам'яток державотворення, Х-ХХ ст.* : у 10 т. Т. 6: Змагання за українську ідею / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпущко. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 360–423.
- Огієнко Іван (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с.
- Отечественныя Записки. Журналъ издаваемый Андреемъ Краевскимъ, Т. СХХІХ. Санкт-Петербург. 1860. № 3. С. 44–50.
- Свенцікий Іларіон Семенович. Шевченко в світлі критики і дійсності. Львів : З друкарні видавничої спілки «Діло», 1922. 91 с.
- Сумцовь Н.Ө. Къ предстоящему юбилею «Энеиды» И.П. Котляревскаго. *Киевская старина*. 1897. № 1. С. 7–10.

32. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.): Монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 352 с.
33. Франко І. *Україна Irredenta. Вивід прав України* / [М. Грушевський, С. Величко, В. Липинський та ін.; ред. М.П. Парцей]. Львів: Слово, 1991. 128 с.
34. Ханенко М. Дневник генерального хоружаго Николая Ханенка 1727–1753. Приложение к журналу «Кіевская старина». 1884. Київ. Типографія Г.Т. Корчак-Навицкаго – Съ предисл. А. Лазаревскаго. Передмова. С. 2–14.
35. Чичерин Б.Н. Опыт по истории русского права: [сборник статей]. Москва: Изд. Солдатенкова и Щепкина, 1858. 389 с.
36. Шевченко Т.Г. Кобзар: з додатком Споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. Прага: Друкарня Др. Ед. Грегра, 1876. 414 с.
37. [Конволют] 1825–1884. Ч. 7: Левицкий, О.И. Опыт исследования о летописи Самовидца: (Предисловие к летописи Самовидца, изданной Киевской археографической комиссией). 1878. 76 с.

Velychkovska Yu. Reaction levels to the problem of development of anti-colonial ideas in the national literature of the XVIII – first half of the XIX centuries

Summary. The article is devoted to the study of the reactions of the imperial authorities and Moscow reviewers to the problem of development of anti-colonial ideas in the national literature of the XVIII – first half of the XIX centuries, the foundation of which was the anti-Moscow speech of Hetman Ivan Mazepa and the victory of Peter I in the Battle of Poltava in 1709. It was found that, despite various prohibitions and prejudices of the imperial government, anti-Moscow ideas contin-

ued to function in national literature in all its genre diversity in the pages of almanacs and literary magazines in the first half of the XIX century. Patriotically conscious descendants of the Cossacks, having succeeded in socio-political, literary and local history activities, and the publishing of the first regular periodicals, made it possible to spread anti-colonial ideas among our compatriots at the time. Qualitative acquaintance of the highest levels of Ukrainian society with the achievements of national literature forced the slavophile K. Aksakov to delicately “acknowledge” their greatness, was avoiding the emphasis on anti-imperial ideas. Particular attention is paid to the peculiarities of censorship of literary works of Cossack descendants by M. Pogodin, V. Belinsky and M. Katkov, which are presented in Moscow and St. Petersburg regular editions, correspondence of Russian publicists and literary critics, and Ukrainian intelligentsia. It was found from the letters and responses of our intelligentsia that the acquisition of national literature of the XVIII – first half of the XIX century, which became a loud manifestation of anti-usurpatory ideas, forced the imperial authorities to take active colonial action against our artists: negative reviews of readers and ban activities, arrests and imprisonment. It is proved that in the conditions of official interdiction on printing of anti-Moscow works in Ukrainian language and further very limited opportunities for legal activity of our intelligentsia within the Russian Empire, these works, obviously, performed not only historical-informative, but also anti-colonial and nation-building functions.

Key words: colonization, reviews, criticism, manifesto, monthly, magazine.